

Dalarna University

This is an accepted version of a paper published in *Svensk kyrkotidning*.

Citation for the published paper:

Axelson, T. (2013)

"Film som samhällskritik: En dröm om ett annat liv"

Svensk kyrkotidning, 109(4): 73-77

Access to the published version may require subscription.

Permanent link to this version:

<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:du-12058>

DiVA

<http://du.diva-portal.org>

FILM SOM SAMHÄLLSKRITIK – EN DRÖM OM ETT ANNAT LIV

Av Tomas Axelson

Universitetslektor i religionsvetenskap med medieinriktning
Högskolan Dalarna

<http://www.du.se/avm/personal/Tomas-Axelson>

(Publicerad i Svensk kyrkotidning Nr 4, årgång 109, 8 februari 2013)

INLEDNING

Amelie går in som en skyddsängel i allas liv. Hon nästan slutar vara sig själv och ser till alla andra. Och så skulle man önska att det var lite mer i världen. Om inte annat så tror jag att jag tänker mer i såna banor på grund av att jag har blivit så starkt påverkad av den här filmen. (Malin – 29 år om Amelie från Montmartre (2001))

Citatet ovan kommer från en kvinna som är en av 309 unga vuxna som är med i ett pågående forskningsprojekt som handlar om film och den rörliga bildens förmåga att beröra människan på djupet (Axelson 2011-2013). Hon har uppgivit *Amelie från Montmartre* (2001) som en av sina favoritfilmer och just den filmen tror hon sig ha sett uppemot 50 gånger. Det som hon också berör i sina ord är en önskan om en vänligare värld. Den moraliska blicken på världen är identifierbar i flera intervjuer jag genomfört i projektet med ett antal individer som bidrar med reflektioner om sina favoritfilmer och synpunkter de har på livet och samhällsutvecklingen.

I den här artikeln vill jag för det första diskutera filmens roll som kritisk resurs för moraliska tankar om samhället och tillvaron. Jag kommer gå in på några resultat i forskningsprojektet om hur unga människor använder sig av starka filmupplevelser för en reflektion om etiska livsfrågor. Respondenten 'Malin' får ett extra utrymme där hon får komma till tals om sina upplevelser av filmen *Amelie från Montmartre* (2001). Mot slutet av artikeln vill jag för det andra sätta in detta i en teoretisk diskussion om samhällets tilltagande *medialisering* i ett perspektiv som tolkar utvecklingen i vårt mediedominerande samhälle av idag.

FILM SOM BIDRAR MED MENING OCH STRUKTUR

Den brittiska religionsvetaren Gordon Lynch pekar på populärkulturens förmåga att för flera människor skapa berättelser som får en bred spridning och som bidrar till upplevelser av mening och struktur i tillvaron (Lynch 2007). Vissa populärkulturella filmer tycks kunna göra ett signifikant avtryck i vårt gemensamma symboliska universum och får därmed en verklighetsordnande funktion för olika individer. Varje kulturellt fenomen som har en *nomisk* och verklighetsordnande uppgift kan också tolkas som en aspekt av religionens

många funktioner, d.v.s. något som skapar kulturell mening och bidrar till konstruktionen av grundläggande verklighetsuppfattningar (Woodhead 2011).

Filmer om livets drömmar

I mitt nuvarande forskningsprojekt ställde jag följande fråga i en enkät. Det finns filmer som betytt mycket för hur jag drömmer om att livet skulle kunna vara”. Cirka hälften av 309 svarande håller med om detta påstående och när jag kategoriserar filmexempel med citat så framträder följande bild.

Tabell 2. Kategorisering och rangordning av svar på öppen fråga. ”Det finns filmer som betytt mycket för hur jag drömmer om att livet skulle kunna vara”.

En förändrad värld i balans, respekt för naturen

Lycka, kärlek och romantik

Framgång och karriär

Magi och fantasi i livet

Vara en del av något större

Förhoppningar om kärlek och lycka förvånar förstås inte när en fråga ställs om drömmar om livet. Men en aning överraskande är det dock en annan fråga som i materialet är mer tongivande. Drömmar om en förändrad värld med ökad respekt för djur och natur kommer till uttryck med visst eftertryck, d.v.s. en samhällskritisk blick på vår nuvarande värld och kanske en vision om en annan värld. Filmen *Avatar* berörs av flera respondenter och trots att det är en historia som utspelar sig på fjärran planeter i ett fiktivt och fantasifullt spekulativt universum är det för många ganska givet att göra en koppling till ett konkret nutidspolitiskt budskap.

Avatar (2009). Jag skämdes över människosläktet efter att ha sett Avatar. Hela exploateringen av Na’vi-folket. Där man lever i ett med naturen, tar hand om varandra och faktiskt bryr sig och mår bra. (Kvinna – 23 år)

Vid en uppföljande intervju med denna kvinna framgår också att filmen för henne fungerar som en känslomässigt stark och kritisk appell mot människans pågående skövling av ursprungsbefolkningar och naturen på olika platser på jorden idag. *Avatar* formulerade genom gestaltningen av Na’vi-folket en vision för henne om en annan värld, ett annat liv, med andra värderingar av omsorg och respekt. Filmen gav henne framför allt en emotionellt engagerande inramning av dessa för henne viktiga värderingar.

Liksom Gordon Lynch är jag övertygad om att populärkulturella filmberättelser har viktig roll att spela i det senmoderna samhället som kännetecknas av ökad reflexivitet. Citaten

ovan om *Avatar*, *Into the Wild* m.m. visar också hur en världsbild kommer till uttryck som omfattar något mer än funderingar om det egna jaget. Även en moralisk omsorg om människans och världens framtid artikuleras.

Film kan därför förstås som en kulturell resurs för den som söker existentiell vägledning som stimulerar personlig reflektion och ett fördjupat engagemang i specifika sätt att se på världen (Lynch 2007 s 120).

Andra forskare tar ytterligare ett steg och menar att filmtittares emotionella engagemang i vissa berättelser kan bidra till fördjupade meningsprocesser som underlättar för människor att förkroppsliga medborgerliga och allmänmänskliga dygder i ett demokratiskt samhälle, såsom en önskan att hjälpa andra, omtanke och generositet.

Film kan då ha potentialen att göra så mycket mer än att bara förmedla en känsla av tillfredsställelse utan kan även utgöra ett incitament för positiv social förändring (Oliver & Hartmann 2010).

Jag sympatiserar med denna slutsats även om jag ställer frågan om hur detta kan tänkas gå till, när idéer gestaltade i film, transformeras till en kollektivt delad föreställning. Men vissa intervjupersoner i mitt forskningsprojekt formulerar sig kring sina favoritfilmer på ett sådant sätt att det ger ett empiriskt stöd åt ovanstående tankegång. Utifrån svaren från 309 unga vuxna mellan i huvudsak 20 – 30 år finns en topplista på de mest förekommande favoritfilmerna och bland dem finns den franska filmen *Amelie från Montmartre* (2001). Denna film visade sig också tillhöra en grupp filmer som vissa respondenter hade sett inte bara 10, 20 eller 30 gånger utan uppemot 50 gånger. 'Malin' tillhörde dem och henne intervjuade jag.

Film och drömmen om en annan värld – Malin om *Amelie från Montmartre* (2001).

Malin är 29 år och arbetar idag på tv med nyhetsredigering. Hon berättar att hon alltid sett mycket film och framför allt att hon haft en vana att se filmer hon älskar många gånger. Filmen *Amelie* gav henne tillgång till en värld hon ville vara i och hon kallar filmen sitt eget smultronställe, som finns till för henne på ett exklusivt sätt. Hon beskriver hur hon kan känna nästan som en besvikelse när filmen tagit slut och hur hon vill se den direkt på nytt.

Det handlar om nästan nån form av magisk plats liksom. Även Amelie, den innehåller nån form av magi som jag saknar så fort filmen tar slut. Så då vill jag bara igen. Jag tror att rekordet för mig med Amelie är att jag har sett den tre gånger på raken på en dag utan uppehåll (Malin s 1).

När jag frågar vad det är i *Amelie* som gör att hon ser filmen så ofta svarar hon att hon blir bara glad när hon ser den. "Ja, man blir bara glad, inifrån och ut på nåt vis" (Malin s 4). Malin menar att det finns en magi i den här berättelsen. För *Amelie* ser inte världen som grå och

kall utan hon ser *"dom här små färgklickarna som är överallt"* (Malin s 4). Malin berättar också hur hon ser på karaktären Amelie som en god person som vågar göra saker på ett okonventionellt sätt med mycket hjärta och mod.

Hon går in som en skyddsängel i allas liv och ser till alla andra. Och så skulle man önska att det var lite mer i världen. Amelie, hon agerar Karma liksom. Belönar dom som förtjänar att belönas och bestraffar dom som förtjänar att bestraffas (Malin s 8).

Malin berättar hur väl filmen stämmer överens med hennes egen vision om ett annat slags liv, ett liv där man ställer upp för varandra och hjälper den som blir illa behandlad. Som till exempel när Amelie går till rätta med grönsakshandlaren och hans hänfulla behandling av Lucien, en lätt förståndshandikappad men mycket snäll särpling som låter sig bossas av grönsakshandlaren.

Han är ju jätteelak mot honom. Och då går hon in och hämnas liksom på ett ofarligt sätt, alltså hon gör ju inte skada men hon får ju dom liksom att betala igen" (Malin s 7).

Det Malin älskar mest i hela filmen är scenerna när grönsakshandlaren får uppleva effekterna av Amelies milda practical jokes. Hon får tillfälle att komma in i grönsakshandlaren lägenhet och då passar hon på att byta skokrämen mot tandkrämen, ställer om väckarklockan, byter dörrknobb och dörrhandtag med varandra och mixtrar med skosnören. Jag frågar om det är viktigt att det är en mild hämnd och att ingen tar skada av Amelies hämndhyss. *"Ja, för annars skulle hon vara elak. Och det är hon inte nu."* (Malin s 9).

Intervjun med Malin visar ett exempel på en filmbrukare som ger uttryck för ett etiskt tänkande utifrån filmupplevelsen av en film som gestaltar en moralisk vision av tillvaron. *"Till mångt och mycket så är det ju den här väldiga önskan att det skulle vara så mer"* (Malin s 8)

Malin resonerar om att hon nog tänker mer i såna banor på grund av att hon har blivit så starkt påverkad av den här filmen. Hon försöker slutligen sätta fingret på vad det är som fångar henne så fullständigt *Amelie från Montmartre*.

Man känner igen sig idet. Och det är ju inte berättelserna i sig, utan det är något annat... nåt i undertexten liksom. Jag blir bara glad i själen. Och jag behöver inga förklaringar till varför det är som det är eller varför livet ser ut som det gör (Malin s 10).

Malin försöker sätta ord på vad det egentligen är som gör att en film som *Amelie* uppfyller henne med sådana positiva känslor och tankar och att den håller att ses om och om igen för

henne. Hon menar att filmen går utöver det tankemässiga i begränsad mening. Det handlar om någonting som Malin har svårt att hitta ord för, om att ta till sig berättelserna på ett särskilt intensivt och behagligt sätt.

Men det är nånting där... jag känner igen mig i dom tankegångarna. Att jag tar verkligen till mig filmerna till punkt och pricka på nåt vis. Men jag tror att dom här filmerna är såna som jag blir liksom helt...hängiven. Att jag ser dom inte som filmer...utan det är nåt annat, nåt större. Jag ser in i ...en fantasi nästan...som delvis är min egen (Malin s 11)

Malin tycker att hon uttrycker sig ytterst flummigt om detta speciella tillstånd som hon försöker ringa in. Jag å min sida tycker att hon lyckas formulera sig pregnant och närmast poetiskt om sin filmupplevelse, när hon avslutar med sin beskrivning av att hon ser in i en fantasi som till en del är hennes egen. En tillägnelse av filmen "som går rätt in i hjärtat på nåt vis" (Malin s 3).

Vilka slutsatser drar jag av denna intervju? Jo, jag menar att den pekar på ett fenomen som gör den rörliga bildens berättelser till något där våra tankar och känslor fungerar på ett annat sätt än i annan mänsklig tolkande verksamhet. Det går inte att översätta filmupplevelser på ett enkelt sätt till en språklig diskurs. Intervjun med Malin pekar på det som Daniel Frampton kallar 'Filmosophy', ett annat sätt att tänka med hjälp av filmens rörliga bilder som vi teoretiskt ännu inte hittat den rätta begreppsapparaten för. Tankar och känslor tycks kunna kondenseras till en absorberande helhet vid särskilt betydelsefulla filmupplevelser, en helhet som på ett komplext sätt knyter an både till grundläggande värderingar och audiovisuell eufori hos vederbörande, det goda och det sköna med andra ord; etik och estetik.

BERÄTTELSER SOM LYCKAS BERÖRA EN KÄNSLOMÄSSIG SANNING

I mitt forskningsprojekt har jag blivit överraskad av omfattningen av filmkonsumtion. Vissa ser sina favoritfilmer 30, 40, 50, 75 ändå upp till 100 gånger enligt uppgifterna i forskningsenkäten. Hur ska man förstå att människor kan konsumera berättelser i sådan omfattning?

Filosofen Martha Nussbaum diskuterar människans behov av berättelser som berör oss i själ och hjärta. Hon diskuterar skillnaden mellan ett rationellt och vetenskapligt tänkande och ett mer känslomässigt narrativt. Hon exemplifierar dessa två olika ideal med Platon som representant för ett intellektualistiskt och känslodistanserad resonering och Proust som representant för det litterära narrativa berättandet, direkt orienterat mot känslan och vad det innebär att uppleva människans grundvillkor av existens, lidande och kärlek. Hennes

slutsats är att "only a narrative can truthfully present to us certain features of ourselves" (Nussbaum 1983 s 147).

Jag ser i mina filmexempel hur mina respondenter upplever berättelsens styrka och dynamik i kraft av dess förmåga att sätta djupa känslor i rörelse. Jag menar att det är i detta ljus man kan förstå behovet av narration, d.v.s. ett fiktivt berättande som ger individen tillgång till en känslomässigt meningsfull *sanning* om meningen med livet jämfört med en filosofiskt hållen diskurs.

It is the claim that there is at least some knowledge, some important human knowledge, that it provides just in virtue of its being a novel, that is to say a work that leads its reader into laughter and into suffering, that cannot even in principle be provided in another more intellectual way (Nussbaum 1983 s 157).

Det här synsättet väcker en rad frågor för kyrkans teologer och exegeter, en del välkända givetvis utifrån den långa narratologiska forskningstraditionen inom bibelvetenskap. Men jag menar att kyrkan står inför en homiletisk utmaning när filmens många berättelser etablerar kraftfulla tolkningsmönster i vår kultur som når rakt in i filmpublikens hjärtan. Det är ju också där evangeliets berättelser vill vara. Inte med exklusiv ensamrätt givetvis. Men den kristna traditionens många berättelser socialiseras och traderas med olika framgång från generation till generation.

I en religionssociologisk antologi från 2012 presenterar Mia Lövheim och Jonas Bromander data från en större ungdomsundersökning om synen på religion. I en frågorna uppger 15% av unga att de hämtar delar av sin livssyn från religiös tradition. I samma omfattning skattades lärare, filmer och politisk ideologi.

Tabell: 5. I hur hög grad tycker du att din syn på livet har påverkats av....?

Påverkansagenter	(N= 1316, 16-24 år)	Procentuell fördelning
Föräldrar		67 %
Vänner		61 %
Medier (TV, radio, tidningar, böcker & internet)		40 %
Naturvetenskap		34 %
Lärare		15 %
Religiös tradition		15 %
Filmer		14 %
Politisk ideologi		13 %
Kändisar		7 %

Det är intressant att religiös tradition, skolans lärare, de politiska ideologierna samt film utgör påverkansagenter som – om unga människor själva får svara – uppges ha ungefär lika stor inverkan på den egna livssynen. Hur man ska tolka dessa siffror och dessa begrepp är inte helt givet. Vad innebär till exempel 'syn på livet' som inspireras av film. I min forskning om filmpublik och existentiella frågor så har jag kunnat se att det har innefattat två viktiga dimensioner; dels inspirerar film till en reflektion om det egna jaget och den självbild individen bär på, dels inspirerar film till drömmar om en annan värld och ett annat samhälle (Axelson 2011). Vissa berättelser som älskas av filmpubliken som exempelvis *Amelie från Montmartre* har en etisk röst som är kompatibel med ett grundläggande kristet etiskt synsätt på vad som kännetecknar ett gott moraliskt handlande och ett ansvar för sin nästa. Andra filmer kan som bekant vara mera problematiska.

MEDIALISERING – ALLT MER UNDERKASTAS MEDIERNAS LOGIK

Med hjälp av begreppet *medialisering* diskuterar professorn i medie- och kommunikationsvetenskap vid Köpenhamns universitet, Stig Hjarvard, två sammanlänkade processer, dels att alltfler samhällsinstitutioner som exempelvis politik, religion eller idrott underkastas ett medieberoende, dels att upplevelsen och förmedlandet av exempelvis religion får en särskild *medialiserad* form, en populärkulturell form som ser delvis annorlunda ut än när ett religionsinnehåll kommer till uttryck i sin mer ursprungliga institutionaliserade omgivning. Frågan om religionens medialisering har sysselsatt många religionssociologiska forskare under senare år och har utgjort ett huvudtema på ett flertal forskningskonferenser under det sista decenniet. Leder medialisering till ett ökat intresse för andliga frågor i samhället – det som kallas *re-enchantment* – eller undergräver processen traditionella religiösa institutioners auktoritet och relevans för människor?

Ett fascinerande exempel på denna process kunde vi ta del av i samband med premiären av *Avatar* (2009). Filmen gav många filmbesökare en djup upplevelse av naturens skönhet och helighet och publikröster kunde ge uttryck för en vördnad inför livet, ett liv som hotades av industriell rovdraft och skövling. Filmen *Avatar* kan därför tolkas som ett exempel på populärkulturella berättelsers förmåga att bidra till ett förhöjt andligt intresse med upplevelser av förundran inför livet, d.v.s. *re-enchantment*. Påvens radiostation gick dock i samband med filmens premiär ut med en kritisk varning och menade att filmen *Avatar* flörtade med falska doktriner som har gjort ekologi till millenniets religion. "Naturen är inte längre en skapelse att försvara utan en gudomlighet att tillbedja" varnade Vatikanens radio. *Avatar* förmedlade således en teologiskt olämplig bild av naturens helighet och som bryter mot en katolsk teologisk distinktion mellan skaparen å ena sidan och det skapade å andra sidan. Katolska kyrkans negativa reaktion på *Avatar* kan således illustrerar medialiseringens andra process, där traditionella religiösa institutioners auktoritet långsamt undergrävs av en

samhällelig situation där alltmer idéinnehåll narrativt gestaltas genom populära filmer och berättelser och allt mindre i ett institutionellt sammanhang.

SLUTORD

Det finns flera utmaningar som kyrkan ställs inför när filmen och religionens värld möts på det sätt som vi ser många tecken på idag. Teoretisk finns åtskilligt att fundera över när filmer blir bärare av idéer, och ny filmvetenskaplig teori varnar för att försöka tolka film enbart som något som innehåller en viss story eller som illustrerar välbekanta filosofiska idéer. Detta leder till en reduktionistisk förståelse av filmens djupverkan och apell. Den rörliga bildens förmåga att skapa mening hos biobesökaren får oss som åskådare att tänka på ett delvis nytt sätt enligt filmteoretikern Daniel Frampton, "film perhaps reveals another kind of thought, a future form of thinking" (2006 s 16). Malins sökande efter ord i sin beskrivning av sin upplevelse av filmen *Amelie från Montmartre* menar jag stödjer den tanken. Vi saknar ännu de rätta redskapen för att korrekt kunna tolka och beskriva djupgående filmupplevelser.

Hur man ska förstå *medialiseringsprocessen* är också en omtvistad fråga liksom den debatt som pågår om huruvida mediernas framgång leder till ett individualiserat, förtygligt och banalt tänkande eller ej. En utmaning ligger också i den rörliga bildens emotionella kraft, som gör det så lätt att titta på film, men så svårt att förklara varför.

REFERENSER:

Axelson, Tomas: *Filmengagemang och självets utopiska reflexivitet. Om den rörliga bildens förmåga att beröra människan på djupet*. Forskningsprojekt Vetenskapsrådet (2011 – 2013).

Axelson, Tomas (2011) "Rörliga bilder, självreflektion och moralisk mening", i Berglund, Jenny & Gunner, Gunilla (red.), *Barn i religionernas värld*. Stockholm: Liber

Frampton, Daniel (2006). *Filmosophy: [a manifesto for a radically new way of understanding cinema]*. London: Wallflower

Hjarvard, Stig (2008) "The mediatization of religion. A theory of the media as agents of religious change". *Northern Lights. The Mediatization of religion*. Film & Media Studies Yearbook 2008. Volume 6. Bristol: Intellect

Lynch, Gordon (2007) "Film and the Subjective Turn. How the Sociology of Religion Can Contribute to Theological Readings of Film. I Johnston, Robert K. (red). *Reframing theology and film: new focus of an emerging discipline*. Grand Rapids, Mich.: Baker Academic

Lövheim, Mia & Bromander, Jonas (2012) *Religion som resurs? Existentiella frågor och värderingar i unga svenskars liv*. Skellefteå: Artos

Nussbaum, Martha (1983). "Fictions of the Soul". *Philosophy and Literature*. Volume 7, Number 2, October 1983. John Hopkins University Press

Oliver, Mary Beth & Hartmann, Tilo (2010). 'Exploring the Role of Meaningful Experiences in Users' Appreciation of Good Movies'. *Projections: The Journal for Movies and Mind* Volume 4, Issue 2: 128 – 150. Berghahn Journals

Woodhead Linda (2011). "Five concepts of religion". *International Review of Sociology – Revue Internationale de Sociologie*. Vol. 21, No. 1, March 2011, 121 – 143.